

Pöntör Jenő

**A szkepticizmus mint irracionalizmus:
egy nem öncáfoló radikális szkepticizmus vázlata.
Válasz Paár Tamásnak**

Az *Elpis* 2019/1-es számában megjelent írásom¹ első részében Tőzsér János *Az igazság pillanatai* című könyvében² kifejtett szkeptikus érvét elemezve azt igyekeztem megmutatni, hogy Tőzsér érvével szemben – a szerző állításával ellentétben – nagyon is jogos az a szokásos, antiszkeptikus vád, mely szerint a gondolatmenet öncáfoló. Ugyanakkor – a második részben – megkíséreltem nagy vonalakban felvázolni a radikális szkepticizmusnak egy az öncáfolatot szerintem sikeresen elkerülő formáját.

Paár Tamás később szintén egy, az *Elpis* hasábjain³ megjelent cikkben egyszerre reagált Tőzsér könyvére és az én említett írásomra. Fő állításai:

Az alábbiakban először is azt mutatom meg, hogy bár Tőzsér filozófiával szembeni szkepticizmusa valóban öncáfoló, ennek okai mélyebbek, mint Pöntör feltételezi. Majd pedig amellettt érvelek, hogy a náluk megjelenő szkepticizmus nem kerülheti el az öncáfolatot a Pöntör vázolta módon, és bár lehet úgy szkeptikus valaki hozzájuk hasonló módon, hogy nem öncáfoló, ezt csak olyan veszteségek árán teheti, amelyek révén szkepticizmusából csupán egy nagyon is törekény és voltaképp önkényes pozíció marad.⁴

Paár fő kifogása a Tőzsérrel szemben tett ellenvetéseimet illetően – nagyon tömören – úgy foglalható össze, hogy míg én elsősorban a Tőzsér könyvének harmadik fejezetében megfogalmazott szkeptikus érv kritikájára fókuszálok,⁵ addig Tőzsér szkepticizmusának öncáfoló volta nem kizárólag és nem elsősorban az expliciten megfogalmazott szkeptikus érvben érhető tetten, hanem az egész műben lefektetett érvelésben olyan mélyebben rejlő okokra vezethető vissza, melyeket én nem tárok fel.

Nos, bár Tőzsér művét illetően a célom kifejezetten az említett érv, nem pedig Tőzsér teljes érvelésének kritikája volt, elismerem, hogy írásom elején ezt nem jeleztem kellően egyértelműen. Ennyiben tehát Paár kritikája jogos. Egyébként Paár e szóban forgó mélyebben fekvő okokat feltáró elemzésével nagyrészt egyetértek. Paár magára az évrre vonatkozó kritikám állításait nem vitatja attól eltekintve, hogy szerinte én

DOI: 10.54310/Elpis.2021.2.7

1 Pöntör 2019.

2 Tőzsér 2018.

3 Paár 2020.

4 Paár 2020, 129.

5 Tőzsér 2018, 166–67.

félreértelmezem Tőzsér truizmusfogalmát. Továbbá felhívja a figyelmet a tőzséri truizmusfogalommal kapcsolatos néhány olyan problémára, melyekkel én nem foglalkozom. Abban nem vagyok biztos, hogy valóban „félreértelmezem” a fogalmat, és nem inkább arról van szó, hogy egy, a szövegből adódó lehetséges értelmezését veszem alapul (arra, hogy nem teljesen alaptalan az én értelmezésem, egyébként Paár is tesz utalást), abban viszont igen, hogy ebben a vonatkozásban – Paárhoz hasonlóan – mélyebbre kellett volna ásnom. De a lényeg az, hogy Paár kritikájával a tőzséri truizmusfogalom kapcsán szintén egyetértek.

Így jelen írásban csak a második – a saját álláspontomra vonatkozó – állításával vitatkozom: azt igyekszem megmutatni, hogy a hiteink racionális voltát tagadó szkepticizmus radikális (tehát minden hitünkre kiterjedő) változatának lehetséges olyan nem öncáfoló formája, amely sem nem „törékeny”, sem nem „önkéntes” álláspont. Ehhez első lépésben röviden felvázolom, hogy mit értek a szkepticizmus szóban forgó változata alatt.

A szkepticizmus mint irracionálizmus

A hiteink racionális voltát és a hiteink igazoltságát tagadó szkepticizmust a legtöbben hajlamosak nagyjából ugyanannak az álláspontnak tartani – minthogy a legtöbben a racionalitás fogalmát az igazolás fogalmához kötik. A továbbiakban én is adottnak veszem, hogy az igazolás legalábbis szükséges feltétele a racionalitásnak. Továbbá, minthogy a hiteink igazoltságát tagadó szkepticizmus mindenekelőtt internalista elméleti keretben jelent komoly kihívást, „igazoláson” végig igazolásinternalista értelemben vett igazolást fogok érteni.⁶ „Igazolásiinternalizmus” alatt pedig egyszerűen a következő álláspontot: az igazoltság hiteink reflexió útján hozzáférhető tulajdonsága.⁷

Számos reflexió útján hozzáférhető pszichológiai motivációnk lehet arra, hogy egy állítást igaznak fogadjunk el. Hihetem például azt, hogy az éjjel Bangladesben voltam, mivel emlékszem rá, hogy az éjjel azt álmodtam, hogy Bangladesben vagyok. Hihetem azt, hogy a koronavírus elleni oltás sokkal veszélyesebb, mint maga a koronavírus, mert éppen hallom, hogy a Mari néni azt mondja a piacon. Azonban az álombeli tapasztala-

6 Persze tisztában vagyok azzal, hogy a racionalitásnak léteznek ettől eltérő koncepciói. Például lehet érvelni amellest, hogy a racionalitásnak nem szükséges feltétele az igazolás (lásd például Bartley 1964), nem is beszélve a reflexió episztemikus szerepéről, illetve az externalista és internalista álláspontok között az utóbbi évtizedekben zajló vitákról. Mégis most abból a feltételezésből indulok ki, hogy a legtöbbszörünk racionalitásfogalma nem engedi meg, hogy igazak legyenek például a következő állítások: *S racionálisan, de igazolatlanul / minden bizonyíték nélkül hiszi p-t; S racionálisan hiszi p-t, de nem tudja, hogy p-ben való hite igazolt / bizonyítékokon alapul-e, vagy sem.*

7 E meghatározás igencsak messze van az igazolásiinternalizmus szabatos definíciójától, de mostani célunknak ebben a formában is megfelel.

tot és Mari néni tudományos kérdésekben tett megnyilatkozásait nem szoktuk egy hit igazolásának tekinteni.⁸

Azt kell mondanunk, hogy azon reflexió útján hozzáférhető pszichológiai motivációink köre, melyek alapján hihetünk valamely p állítást, és amelyeket egyúttal p -ben való hitünk igazolásaként szokás elfogadni, meglehetősen szűk. Ilyenek például a p által kifejezett tény (vagy bármely ontológiai típusba sorolható entitás) bizonyos feltételeknek megfelelő körülmények közötti észlelése, vagy olyan – a következtetési szabályoknak megfelelő – deduktív vagy nem-deduktív következtetések végrehajtása, melyek konklúziója p . Ezek a pszichológiai motivációk gyakran nagyon erős pszichológiai késztetések arra, hogy kialakítsunk magunkban egy hitet. Ha van egy asztallátás élményem (normális körülmények között), aligha vagyok képes elhinni, hogy nincs előttem egy asztal. Vagy ha azt hiszem, hogy *ha esik az eső, akkor vizes a föld*, és azt is hiszem, hogy *esik az eső*, bizonyára azt is fogom hinni, hogy *vizes a föld*. Ugyanakkor a rendszeren igazolásként elfogadott motivációkat mégsem azért tartjuk igazolásnak, mert megfelelően erős késztetést jelentenek arra, hogy elhigyünk valamit: ha valaki azt álmodja, hogy előtte van egy asztal, e tapasztalat (álmában) jelenthet éppen olyan erős késztetést számára arra, hogy azt higgye, előtte van egy asztal, mint az asztallátás veridikus érzéki tapasztalata. Az előbbit minden bizonnyal azért nem tekintjük igazolásnak, mert semmilyen mértékű garanciát nem nyújt arra, hogy a rá alapozott hit igaz. Ennek alapján kézenfekvő azt gondolni, hogy azért pont azokat a pszichológiai motivációkat szokás igazolásnak tekinteni, melyeket igazolásnak tekintünk, mert azt gondoljuk, hogy tudjuk (vagy legalábbis igazoltan hihetjük), hogy meglettük megfelelő mértékben valószínűsíti az általuk eredményezett hit igazságát.⁹

A racionalitás és a racionalizmus fogalmára koncentrálva¹⁰ a fentiek fényében azt mondhatjuk, hogy a racionalizmus lényegi állítása, hogy a számos reflexió útján hozzáférhető hitformáló pszichológiai motivációink közül néhány kiválasztható (ezeket szokás hagyományosan az igazolás standard formáinak tekinteni), és csak az e motivációk alapján kialakított hiteink racionálisak. Továbbá a racionalista szerint e pszichológiai motivációink episztemikusan kitüntetettek, mégpedig azért, mert – ellentétben számos egyéb hitek kialakítására készítő pszichológiai motivációval – ezekről tudjuk (vagy legalábbis igazoltan hihetjük), hogy nagy valószínűséggel igaz hitek kialakítására vezetnek. A radikális szkeptikus álláspont ebben a keretben pedig úgy is megfogalmazható, hogy nem igaz, hogy a reflexió útján hozzáférhető pszichológiai motivációinknak létezik egy

8 Természetesen kivételként elképzelhetők speciális esetek: mint például amikor a szóban forgó hit magára az álmotapasztalatra vonatkozik, vagy amikor Mari néni egyébként nagy szakmai tekintélynek örvendő virológus.

9 Én a magam részéről most – megint csak érvélen nélkül – egyértelműen a veritizmus mellett teszem le a voksomat abban a vitában, mely arról szól, hogy miben áll az igazolt hitek episztemikus kitüntetettsége.

10 „Racionalizmuson” itt természetesen mint az irracionalizmussal, és nem mint az empirizmussal szemben álló álláspontot értem. A szónak ebben a (tágabb) értelmében az empiristák is racionalisták.

a fenti értelemben kitüntetett köre. Így az sem igaz, hogy hiteink két csoportra oszthatók: racionális és irracionális hitekre.¹¹ A *racionalitás pusztá mítosz*.

A tradicionális, jól ismert szkeptikus érvek – most itt elsősorban a szkeptikus hipotézisre épülő érvekre gondolok – értelmezhetők úgy is, hogy pont arra világítanak rá, hogy bár (reflexió útján) igazoltan hihetjük, hogy egy adott pszichológiai motiváció alapján hiszünk valamely p állítást, azt már nem hihetjük igazoltan, hogy a szóban forgó pszichológiai motiváció nagy valószínűséggel igaz hitek kialakítására vezet. Például igazoltan hihetem, hogy p érzéki tapasztalata alapján hiszem, hogy p , de azt nem tudom igazolni, hogy az érzéki tapasztalatok általában igaz hitekre vezetnek.

Ezek az érvek voltaképpen a következő két tézis valamelyikére épülnek.

1. Igazolatlanul hisszük, hogy egy adott pszichológiai motivációtípus általában igaz hitek kialakítására vezet (ilyen érvek például – a tapasztalati élményeknél maradvány – az agyak a tartályban érv vagy az álomargumentum *lehetséges, hogy mindig álmodom* állításra épülő változata).
2. Még ha el is fogadjuk, hogy a kérdéses pszichológiai motivációtípus rendszeren igaz hitek kialakítását eredményezi, egyetlen partikuláris szituációban sem hihetjük igazoltan, hogy éppen nem vagyunk tévedés áldozatai valamilyen furcsa körülmény fennállása folytán (ide sorolhatók például a különféle érzéki csalódások/hallucinációk lehetőségére alapozó érvek vagy az álomargumentum *mindig lehetséges, hogy álmodom* állításra épülő változata).¹²

Öncáfoló-e az irracionalista szkepticizmus?

Az előző írásomban lényegében azt igyekeztem megmutatni, hogy az imént vázolt radikális szkepticizmus képviselőjének nem feltétlenül kell beleesnie az öncáfolat csapdájába: sem abban az értelemben, hogy amikor azt állítja, *azt hiszem, hogy egyetlen hitünk sem igazolt*,¹³ akkor ezzel *ipso facto* ellentmond önmagának, sem pedig abban az értelemben, hogy azzal, hogy e hite igazolásául valamilyen szkeptikus érvet prezentál, maga ismeri el, hogy legalább ezt a szkeptikus hitet (racionálisan) igazolt hitnek tekinti. Alapvetően két tézis mellett érveltem: (1) a (radikális) szkeptikus hit önmagában semmiképp sem

11 Bár – ahogy Paár helyesen megjegyzi (Paár 2020, 137) – a nem racionális hitek nem feltétlenül csak az „irracionális” kategóriába sorolhatók, az egyszerűség kedvéért most az „irracionalist” a „nem racionális” szinonimájának fogom tekinteni.

12 Egy másik lehetséges iránya a szkeptikus érvelésnek, hogy a szkeptikus már azt is tagadja, hogy reflexió útján valóban tudhatjuk, hogy milyen pszichológiai motiváció alapján alakítottuk ki valamely hitünket: mindig fennáll annak a lehetősége, hogy úgy tűnik számunkra, hogy racionális megfontolások alapján hisszük, hogy p , holott valójában valamilyen előtűnk rejtve maradó (a racionalista szerint is) irracionális indok áll a háttérben.

13 Paár több példamondatom közül főként erre fókuszál, így most maradok én is ennél.

tekinthető öncáfolóknak, mivel például az *azt hiszem, hogy egyetlen hitünk sem igazolt* állítás nem tartalmaz önellentmondást, illetve (2) a szkeptikusnak nem kell álláspontját érvekkel alátámasztania, ha az ellenfelével folytatott dialógus során nem fogalmaz meg állításokat, hanem kizárólag ellenfele hiteire hivatkozik.

Paár mindkét állítással vitatkozik. Ami a másodikat illeti, az általam kifejtett állásponttal szemben nem érvel részletesen, inkább csak lehetséges ellenvetési irányokat sorol fel.¹⁴ Ezek kibontására és megválaszolására jelen írás keretein belül semmiképpen sem vállalkozhatom.¹⁵ Ugyanakkor, mivel már nem gondolom, hogy a szkeptikusnak álláspontja kifejtése során feltétlenül az ellenfele hiteire kell hivatkoznia, a továbbiakban csak az első állítással szemben tett ellenvetése vizsgálatára szorítkozom, és – reményeim szerint – pusztán erre koncentrálva is meg fogom tudni mutatni, hogy a radikális szkepticizmust még akkor sem tekinthetjük sem öncáfoló, sem pedig „önkényes” és „törékeny” pozíciónak, ha feltételezzük, hogy Paárnak igaza van abban, hogy az általam korábban javasolt „kérdeztetős” szkeptikus stratégia nem működik.

Paár szerint az általam ellentmondásmentesnek ítélt *azt hiszem, hogy egyetlen hitünk sem igazolt* állítás is önellentmondó egy bizonyos értelemben. Érvelésének lényege a következőképp foglalható össze: az, hogy egy kijelentés igazolt valaki számára, minimálisan annyit jelent, hogy az illető körülményei olyanok, hogy jól teszi, ha elhiszi az adott kijelentést. Így azzal, hogy valaki tagadja, hogy egy hite igazolt, voltaképpen azt állítja, hogy a körülményei olyanok, hogy nem helyes hinnie a szóban forgó kijelentést, következőképp az idézett állítás esetében, ha szigorú értelemben vett logikai ellentmondás nem is, de a hit fenntartása és a hit tartalma között *praktikus inkonzisztencia* áll fenn. Hiszen azzal, hogy a szkeptikus azt állítja, hogy *azt hiszem, hogy egyetlen hitünk sem igazolt*, tulajdonképpen azt állítja, hogy *azt hiszem, hogy egyetlen hitemet sem hiszem helyesen*, vagy azt, hogy *azt hiszem, hogy csak az lenne helyes, ha semmit nem hinnék*. Továbbá, minthogy plauzibilis az az általánosan elfogadott gondolat, hogy amiről nem hihetünk semmit helyesen, arról fel kellene függesztenünk a vélekedésünket, az *azt hiszem, hogy egyetlen hitünk sem igazolt* állításból végső soron az *azt hiszem, hogy minden hitünket fel kell függesztenünk* állítás következik – az ezen állítás által kifejezett hit viszont már nyilvánvalóan önellentmondásos.¹⁶ Ezen a ponton pedig Paár szerint:

A Pöntör-féle szkeptikus egyetlen lehetőségének az tűnik, ha még azt a hitet is feladja, hogy „egyetlen hitünk sem igazolt”. Mivel mindegyik vélekedést igazolatlanak látja, ezért ennek megfelelően a maga részéről fel is adja őket. Ebben az esetben elvileg egy hite sem marad,

14 Paár 2020, 139.

15 Bár egy másik írásomban (Pöntör 2021) – melyet Paár feltehetően nem ismert a cikke írásakor – részletesebben érveltem amellett, hogy az általam javasolt szkeptikus érvelés miért működik, Paár ezzel kapcsolatos említett ellenvetéseire – melyeket viszont akkor még én nem ismertem – ez az írás sem tekinthető kielégítő válasznak.

16 Paár 2020, 137.

tehát egyik sem lesz önellentmondásos (vagy praktikus inkompatibilis). Csakhogy ezzel a megoldással két probléma is adódik. Az egyik annak a paradox volta, hogy a szkeptikus voltaképp milyen indokból is függesztette fel a vélekedését. A másik annak a kérdése, hogy mit is kezdhet a szkeptikus, miután függesztette összes vélekedését.¹⁷

Innentől a passzus végén említett két problémát bontja ki részletesebben. Bár érvelése egyáltalán nem győz meg arról, hogy ezek valóban komoly nehézséget jelentenek egy, a hiteit függesztő szkeptikus számára, innentől nem követem tovább gondolatmenetét, és nem térek ki e kérdések vizsgálatára, mivel szerintem már az a megállapítása is téves, hogy a szkeptikus egyetlen lehetősége, hogy azt a hitét is feladja, hogy egyetlen hitünk sem igazolt. Ennélfogva az a kérdés, hogy milyen problémákkal kell szembenéznie egy a hiteink függesztését követelő szkeptikus álláspont képviselőjének, számomra most nem releváns.

Egyáltalán nem világos, hogy a szkepticizmus képviselőjének miért kellene elismernie, hogy fel *kell(ene)* függesztenie bármilyen hitét is. Először is azt érdemes megjegyeznünk, hogy Paár érvelésének kiindulópontja, azaz az a tézis, mely szerint az, hogy egy kijelentés igazolt valaki számára, minimálisan annyit jelent, hogy az illető körülményei olyanok, hogy *jól teszi*, ha elhiszi az adott kijelentést, illetve az olyan megfogalmazások, mint hogy bizonyos kijelentéseket nem *helyes* elhinnünk, vagy hogy bizonyos hiteket fel *kell* függesztenünk, az igazolás deontológiai koncepciójához – ahhoz az állásponthoz, mely szerint vannak episztemikus kötelességeink – látszanak kötődni. Az igazolás deontológiai koncepcióját azonban korántsem fogadja el mindenki.¹⁸ Miért kellene kiindulópontként feltételeznünk, hogy a szkeptikus deontologista?

De tegyük fel – az érvelés kedvéért –, a szkeptikus elismeri, hogy a fenti értelemben nem teszi helyesen, hogy hiszi a saját szkeptikus tézisért. Ebből még mindig nem következik, hogy azt is el kell ismernie, hogy fel *kell* azt adnia. Ugyanis az olyan állítások, mint: *a körülményeim olyanok, hogy jól teszem, ha elhiszem, hogy p*, vagy *a p-ben való hitemet fel kell függesztenem*, explicitebb formában úgy hangzanak (ebben a kontextusban): *ha figyelembe veszem a racionalitás kritériumait, akkor (a körülményeim olyanok, hogy) jól teszem, ha elhiszem, hogy p*, illetve *ha figyelembe veszem a racionalitás kritériumait, akkor p-ben való hitemet fel kell függesztenem*. Ennélfogva a *racionalitást kritériumait figyelembe venni nem kívánó* szkeptikus elismerheti ezen (kondicionális) állítások igazságát anélkül, hogy elismerné azt is, hogy jól teszi, hogy hiszi *p*-t, vagy azt, hogy *p*-ben való hitét fel *kell* függesztenie.

Ezen a ponton merülhet fel az ellenvetés, hogy ha a szkeptikus teljesen függetleníti magát a racionalitás kritériumaitól, akkor ugyan nem cáfolja meg önmagát (nem állítja,

¹⁷ Paár 2020, 138.

¹⁸ Lásd például Alston 1988.

hogy racionálisan igazolja, hogy egyetlen hitünk sem racionálisan igazolt), viszont szkeptikus hite teljesen önkényes lesz. Hiszen racionális érv híján nem tudja megindokolni, hogy miért hiszi, hogy egyetlen hitünk sem racionális. E mögött az ellenvetés mögött az a – szerintem téves – megfontolás húzódik meg, mely szerint a szkeptikus hit fenntartásának megfelelő indoka csakis racionális igazolás lehet. Úgy gondolom azonban, hogy az, hogy a szkeptikus nem állítja, hogy álláspontja (racionálisan) igazolt, korántsem jelenti azt, hogy nem tudja megindokolni, miért tarja fenn szkeptikus pozícióját.

Először vegyük például egy a külvilág létezésére vonatkozó szkepticizmusnak egy olyan képviselőjét, aki maga is elismeri, annak ellenére, hogy azt hiszi, a külvilág létezésébe vetett hitünk irracionális/igazolatlan, hisz a külvilág létezésében. E szkeptikus nem irracionalista (nem radikális szkeptikus): általában elfogadja a racionalitás kritériumait, éppen hogy valamely szerinte is racionális indok (szkeptikus érv) alapján állítja, hogy a külvilág észlelhető tárgyaiba (eseményeibe, tényeibe stb.) vetett hitünk irracionális. Ugyanakkor azt is állítja, hogy az érzéki tapasztalatai olyan ellenállhatatlan pszichológiai motivációt jelentenek számára arra, hogy higgyen a külvilág létezésében, hogy egyszerűen képtelen feladni ezt a szerinte is irracionális hitet. (De természetesen e pszichológiai motivációt nem tarja a racionalitás kritériumainak megfelelő igazolásnak). Úgy gondolom, azt semmiképp nem mondhatjuk, hogy e szkeptikusnak a külvilág létezésébe vetett hite önkényes, legalábbis abban az értelemben nem az, hogy nem tudja (a saját szempontjait, konkrétan a saját hite(i) tartalmát is figyelembe véve) kielégítően megindokolni számunkra, hogy miért tartja fenn, hiszen az indoklása alapján tökéletesen értjük, miért hiszi, hogy létezik külvilág.

Ami a radikális (irracionalista) szkeptikust illeti, az ő szkeptikus hitéről sem állíthatjuk, hogy önkényes (azaz hogy nem tudja kielégítően megindokolni számunkra, hogy miért hiszi azt, hogy egyetlen hitünk sem igazolt/racionális), amennyiben hasonló indokot tud prezentálni. Természetesen tud: az ő indoka nem lesz más, mint a szkepticizmusát alátámasztó valamely radikális szkepticizmus melletti érv. Ugyanakkor ezt ő nem egy racionális érvnek fogja tekinteni, hanem pusztán egy olyan pszichológiai motivációnak, mely ellenállhatatlanul arra kényszeríti, hogy azt higgye, egyetlen igazolásnak tekintett pszichológiai motivációkról sem tudjuk/hisszük igazoltan, hogy nem pusztán csak egy, az igazságra *nem* vezető pszichológiai készítés. (A racionalista által racionálisnak tekintett indokok pszichológiai kényszerítő erejét a szkeptikusnak nem kell tagadnia.) Az, hogy ezen érvet nem tekinti racionális indoknak, semmilyen problémát nem jelent számára, minthogy saját szkeptikus hitét sem tartja racionális hitnek.

A szkeptikus még akár „érvelhet” is vitapartnerével szemben. Természetesen ebben az esetben sem racionális érvnek fogja tekinteni a szkeptikus érvet, hanem egy pszichológiai eszköznek, mellyel igyekszik megmutatni másoknak is azt, hogy ő milyen pszichológiai állapotban van, amikor a racionalitás természetéről gondolkodik. Ugyan-

akkor ellenfele – mivel ő érvényesnek tekinti a racionalitás kritériumait – nem teheti meg, hogy pusztán pszichológiai eszközökhöz folyamodik a szkeptikus vagy saját maga meggyőzésére arról, hogy vannak racionális hiteink: neki az érvet a racionalitás kritériumainak megfelelően kell cáfolnia.

Összegzés

A fentebb vázolt radikális szkeptikus pozíció semmiképp sem tekinthető önkényes álláspontnak, hiszen a szkeptikus kielégítő magyarázatot tud adni szkeptikus hite fenntartására. Ugyanakkor törékenynek sem tekinthető, mivel a szkeptikus ellenfele csak akkor tudná „összetörni”, ha a szkeptikus érv valamilyen konkluzív cáfolatával állna elő, ami – amint azt a szkepticizmus ellenfeleinek döntő többsége is elismeri – meglehetősen reménytelen vállalkozásnak tűnik.

Bibliográfia

- Alston, William H. 1988. „The Deontological Conception of Epistemic Justification.” In *Philosophical Perspectives* 2, szerk. James E. Tomberlin, 257–99. Atascadero, CA: Ridgeview Press.
- Bartley, William W. 1964. „Rationality versus the Theory of Rationality.” In *The Critical Approach to Science and Philosophy*, szerk. Mario Bunge, 3–31. New York: The Free Press,
- Paár Tamás. 2020. „Miért ne legyünk »szkeptikusok«? Gondolatok Tózsér János könyve és Pöntör Jenő cikke kapcsán.” *Elpis* 13/1: 129–40.
- Pöntör Jenő. 2021. „Lehet-e a priori módon érvelni a tézis mellett, hogy nem tudunk a priori semmit?” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 207–24. Budapest: Pesti Kalligram.
- Pöntör Jenő. 2019. „Hogyan tudja elkerülni a szkepticizmus az öncáfolat csapdáját? Gondolatok Tózsér János könyve kapcsán.” *Elpis* 12/1: 121–33.
- Tózsér János 2018. *Az igazság pillanatai. Esszé a filozófiai megismerés sikertelenségéről*. Budapest: Kalligram.